

УДК 37.013.42

Марина Лемещук

СУТНІСТЬ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ У КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНИХ ІДЕЙ

Сучасному українському суспільству притаманний бурхливий темп соціальних змін, що зумовив виникнення актуального та проблемного питання соціалізації особистості в дошкільному дитинстві. Саме в той час, коли в людини формується уявлення про навколишній світ, явища соціального життя, взаємини між людьми, дитина повинна засвоїти багато правил, які склалися в суспільстві.

Створення технологій соціального становлення дитини, їх практична реалізація щодо введення її в соціальну дійсність має здійснюватися на глибокому знанні і правильному використанні як психологічних закономірностей функціонування і розвитку особистості в період дошкільного дитинства, так і особливостей сучасного соціального середовища, в якому живе і зростає як особистість дитина дошкільного віку і яке слугує своєрідним «матеріалом» для процесу її соціалізації. Відтак, педагог має володіти науковими знаннями про природу соціуму, соціокультурного середовища, норми якого як необхідну умову своєї життєдіяльності свідомо чи неусвідомлено вбирає в себе дитина. З іншого боку, виникає потреба з'ясування сутності процесу соціалізації особистості в дошкільному дитинстві.

Поняття соціалізації особистості має широке значення, базується у предметній області різних наук – соціології, психології, педагогіки та філософії, та досліджувалося багатьма вченими.

Проблеми соціалізації особистості розглядалися з філософських, соціологічних, психологічних, культурологічних, педагогічних позицій. Серед учених, які суттєво вплинули на дослідження проблеми соціалізації, слід назвати Г. Гіддінгса, Е. Дюркгейма, Е. Еріксона, Ч. Кулі, Дж. Міда, Т. Парсонса, Г. Тарда, З. Фрейда та ін. Загальній соціалізаційній проблематиці присвятили свої роботи Г. Андрєєва, Б. Вульфова, М. Євтух, В. Зеньковський, М. Лукашевич, Р. Овчарова, С. Русова, В. Семенов, О. Сухомлинська, В. Сухомлинський та ін.

Розроблено сучасні концепції соціалізації особистості (Н. Голованова, Н. Заверико, І. Зверєва, Н. Лавриченко, Г. Лактіонова, А. Мудрик, С. Савченко, С. Харченко); розкрито соціально-психологічні аспекти соціалізації з урахуванням вікових особливостей (В. Абраменкова, К. Альбуханова-Славська, І. Бех, Л. Божович, Л. Виготський, Д. Ельконін, І. Кон, О. Кононко, В. Кудрявцев, О. Леонтєв, В. Мухіна, А. Петровський, Т. Рєпіна, Д. Фельдштейн); соціально-педагогічні засади проблеми з

урахуванням нової соціокультурної ситуації характеризуються у дослідженнях Т. Алексеєнко, О. Безпалько, В. Болгаріної, Т. Василькової, Ю. Василькової, М. Галагузової, І. Зверєвої, А. Капської, Л. Коваль, В. Кузя, С. Литвиненко, Л. Міщик, Л. Новікової, А. Рижанової, С. Хлебик, Л. Штефан [5].

Поняттям «соціалізація» різні дослідники виділяють ті чи інші сторони цього процесу в залежності від аспекту і мети, яка безпосередньо цікавить дослідника.

Відтак у своєму дослідженні ми поставили за мету дослідити стан проблеми соціалізації дітей дошкільного віку у сучасних науково-педагогічних дослідженнях.

Вивчення процесу соціалізації особистості на різних етапах розвитку суспільства займалися багато учених. Серед них З. Фрейд, Ж. Піаже, Б. Г. Ананьєв, Б. П. Паригін, С. Л. Рубінштейн, К. А. Альбуханова-Славська, І. С. Кон, Д. І. Фельдштейн, М. В. Демін, Н. П. Дубніна, А. Ф. Поліс.

Сучасні науковці визначають соціалізацію як набуття дошкільниками соціального досвіду, що здійснюється через діяльність, спрямовану на орієнтування в ситуації, пристосування до навколишнього, перетворення живої і неживої природи, власного «Я»; процес освоєння й реалізації зростаючою людиною соціального змісту; реальний зміст дорослішання дитини, у якому відбувається становлення значущої для індивідуальності суб'єкта активної творчої соціальної дії; історично зумовлений процес входження дитини у світ конкретних соціальних зв'язків і освоєння соціокультурного досвіду, засвоєння нею цінностей, норм поведінки; процес відтворення дитиною цих зв'язків за рахунок її включення в соціальне середовище, активної власної діяльності та спілкування [7].

Поняття «соціалізації» пов'язане з таким поняттям як «виховання», «розвиток особистості».

Виховання і навчання дітей (у вузькому сенсі) – це спеціально організована діяльність з метою передачі соціального досвіду індивіду (дитини) і формування у нього соціально бажаних стереотипів поведінки, якостей і властивостей особистості.

Випадкові соціальні дії мають місце в будь-якій соціальній ситуації, тобто коли взаємодіють два або більше індивідів. Наприклад, розмова дорослих про свої проблеми може достатньо сильно вплинути на дитину, але це навряд чи можна назвати виховним процесом.

Сучасні психологи і соціологи підкреслюють, що процес соціалізації триває протягом всього життя людини. А це означає, що впродовж всього людського життя здійснюється залучення індивіда в соціальні взаємини, завдяки чому відбувається зміна його психіки. Проте поняття «розвиток психіки» і «соціалізація» не тотожні один одному, хоч

і перетинаються.

Проаналізувавши низку наукових досліджень, зокрема українських вчених, з проблем соціалізації, ми виявили, що у центрі наукових праць – дитина дошкільного віку. Такі науковці, як А. М. Богуш, Л. О. Варяниця, Н. В. Гавриш, С. М. Курінна, І. П. Печенко [1] у своєму монографічному дослідженні визначають сутність феномену дитинства як соціальне утворення в межах вікового періоду від народження до повноліття, що характеризується специфічними ознаками, має власну субкультуру та будується на особливих соціальних зв'язках і відносинах. Це період життя людини, у якому закладаються основи особистісної активності та особистісні властивості, цінності, що визначають якості майбутнього життя; період, коли людина найбільш вразлива, незахищена від впливів навколишнього середовища, соціального, психологічного й фізичного насильства [1, с. 26–27].

Чинником соціалізації дітей дошкільного віку виступає дитяча субкультура – соціально-культурний простір, який перемижується з простором культури дорослих; динамічне соціальне, психолого-культурне автономне утворення зі своїми морально-правовими нормами, мовленнєвим апаратом, своїм фольклорним надбанням та ігровим комплексом. З огляду на притаманні їй функції, дитяча субкультура є агентом соціалізації особистості, а її структурними компонентами виступають: дитячий фольклор, дитяча словесна творчість, дитячий правовий кодекс, дитячі ігри, дитячий гумор, релігійні уявлення, дитяче філософствування, дитячі інтереси [1, с. 104–113].

Однією з форм реалізації процесу соціалізації є соціальна адаптація – вид взаємодії особи з соціальним середовищем, у процесі якого відбувається узгодження вимог та сподівань обох сторін.

Термін «адаптація» (лат. *adaptatio* – пристосування) вперше введений Аубертом, почав вживатися в медичній та психологічній літературі, де ним позначали зміну чутливості аналізаторів під впливом пристосування органів чуття до подразників. Надалі цей термін використовувався у широкому значенні як пристосування живого організму до власного існування, оскільки адаптація забезпечує рівновагу між впливом організму на середовище і зворотнім впливом середовища на організм (тобто зберігається рівновага у взаємодіях суб'єкта та об'єкта) [4].

Н. М. Захарова розглядаючи проблеми соціальної адаптації дітей, які вперше починають відвідувати дошкільний навчальний заклад у віці 5–6 років, поняття соціальної адаптації розуміє як процес активного пристосування за допомогою різноманітних засобів з пріоритетною позицією задоволення потреби в ігровій діяльності, як інтегральний показник здатності дитини виконувати соціальні функції та ролі в групі. Варта уваги авторська соціально-педагогічна технологія оптимізації

адаптаційного процесу дошкільників, в основу якої покладено використання адаптаційно-розвивального потенціалу різних видів ігрової діяльності: сюжетно-рольових, театралізованих, рухливих ігор, ігрових вправ та етюдів. Особливості впливу гри на процес адаптації дослідниця пов'язує як із сенситивними можливостями дітей даного віку для засвоєння суспільних норм, форм поведінки, розвитку адаптаційних механізмів, уміння адекватно сприймати навколишню дійсність, так і з соціальною сутністю гри, визнанням її «школою соціального становлення особистості» [3].

Кандидатська дисертація І. П. Рогальської «Соціалізація дітей в умовах сільських навчально-виховних комплексів «загальноосвітній навчальний заклад – дошкільний навчальний заклад»» формує цілісне уявлення про сутність соціалізації дітей п'яти-шести років, дає об'єктивні характеристики процесу формування соціальної компетентності в умовах діяльності сільських навчально-виховних комплексів, розкриває тенденції її розвитку, озброює педагогічну практику важливим педагогічним засобом – інтегрованою моделлю формування соціальної компетентності вихованців комплексу. Оптимальними організаційно-педагогічними умовами для процесу вираженої соціалізації в аналізованому дослідженні виступили: раціональна організація педагогічного середовища комплексу; інтеграція соціально-педагогічних впливів шкільної та дошкільної підсистеми, батьків та громадськості села; доцільно організоване спілкування й співробітництво дошкільників і молодших школярів в умовах різновікового дитячого колективу комплексу; забезпечення соціальної компетентності кожного вихованця. Ця робота стала вагомим внеском у розробку проблеми соціалізації дошкільників [6].

У дослідженні І. П. Рогальської-Яблонської, присвяченому соціалізації особистості у дошкільному дитинстві, сформовано такі основні завдання процесу соціалізації в дошкільному дитинстві: забезпечення активного пристосування дітей до нових для них соціальних умов життєдіяльності, набуття соціально-емоційної рівноваги та стійкості до впливу змінних умов соціального середовища; розширення та збагачення досвіду конструктивної взаємодії з людьми, які їх оточують, на міжособистісному рівні та побудова соціальних стосунків через розвиток способів комунікації, формування уявлень про способи та норми спілкування з довкіллям; розвиток активності, ініціативності, самостійності і відповідальності як базових якостей особистості; залучення дітей у широке суспільне довкілля для формування уявлень про життя людей у соціумі, формування гармонійних стосунків з однолітками через організацію взаємодії на рівні емоційного спілкування, вибудовування соціальної поведінки дитини в суспільному довкіллі. Виявляти й контролювати рівень соціалізації особистості в дошкільному дитинстві

науковець пропонує за такими критеріями: соціальна адаптованість з показниками – ставлення дитини до нових соціальних умов, особливості емоційного стану дитини, домінування настанов на взаємодію з дітьми; соціальна активність з показниками – наявні прояви ініціативності, активності, самостійності; соціальна компетентність з показниками – соціальний інтелект як здатність вирішувати соціальні проблеми у запропонованих ситуаціях, ціннісні орієнтації дітей та їхні духовні потреби, сформованість соціальних норм поведінки дитини. Стрижнем аналізованого дослідження є модель соціально-педагогічного супроводу соціалізації особистості в дошкільному дитинстві як процес особистісної взаємодії між тим, хто супроводжує, і тим, хто цього потребує. Соціально-педагогічний супровід соціалізації особистості в дошкільному дитинстві дослідниця скеровує принципами: пріоритету інтересів дитини; балансу як оптимального співвідношення процесів індивідуалізації та соціалізації в їх єдності та відмінності; опертя на позитивне, принципу соціальної відповідності; комплексного підходу; діадичної взаємодії та відкритості супроводу [7].

Соціалізація людини розгортається за конкретних умов життєдіяльності індивіда. Цей процес охоплює всі аспекти прилучення особистості до культури, навчання й виховання, за допомогою яких людина набуває спроможності брати участь у суспільному житті.

Успішній соціалізації сприяє дія таких чинників, як очікування, зміна поведінки і прагнення відповідати цим очікуванням. Долучаючись до процесу історичної практики, індивід проявляє свою соціальну сутність, формує соціальні якості, набуває особистого життєвого досвіду. Об'єктивно, формуючи й розвиваючи власне «Я», особа не може існувати без спілкування та поза діяльністю. Отже, основними сферами соціалізації можна вважати діяльність, спілкування та самосвідомість. У діяльності людина виражає себе як суспільний індивід, проявляє особистісні смисли, самостійність, ініціативу, творчість і професіоналізм, засвоює нові види прояву власної активності. У сфері спілкування відбувається поглиблене розуміння себе та інших учасників комунікативного процесу, збагачення змісту взаємодії та сприйняття людьми один одного. Сфера самосвідомості передбачає становлення «Я-концепції» індивіда, осмислення свого соціального статусу, засвоєння соціальних ролей, формування соціальної позиції, моральної орієнтації людини [2].

Отже, слід визнати, що, незважаючи на актуальність проблематики соціалізації з позиції сучасної педагогіки і досить широке коло науковців, що займаються дослідженням соціалізації, багато її аспектів залишаються малодослідженими.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Діти і соціум: Особливості соціалізації дітей дошкільного та молодшого шкільного віку : монографія / А. М. Богущ, Л. О. Варяниця, Н. В. Гавриш та ін. ; наук. ред. А. М. Богущ ; за заг. ред. Н. В. Гавриш. – Луганськ : Альма-матер, 2006. – 368 с.
2. Заверико Н. В. Становление понятия «социализация» / Н. В. Заверико // Перспективы и развитие социальной активности молодежи : сб. статей. – Запорожье, 1990. – Вып. 1.
3. Захарова Н. М. Соціальна адаптація старших дошкільників засобами ігрової діяльності : дис... кандидата пед. наук : 13.00.08 / Захарова Н. М. – Бердянськ, 2007.
4. Козлова С. А. Дошкільна педагогіка / С. А. Козлова, Т. А. Куликова. – М. : Академия, 2000. – 415 с.
5. Москаленко В. В. Социализация личности / В. В. Москаленко. – К. : Вища школа, 1986. – 378 с.
6. Печенко І. П. Соціалізація дітей в умовах сільських навчально-виховних комплексів «загальноосвітній навчальний заклад – дошкільний навчальний заклад» : дис. ... кандидата пед. наук : 13.00.08 / І. П. Печенко. – Умань, 2002.
7. Рогальська І. П. Соціалізація особистості у дошкільному дитинстві: сутність, специфіка, супровід : монографія / І. П. Рогальська. – Київ : Міленіум, 2008.